

Слично како средновековните градови Охрид, Струмица и Скопје, за кои дадовме извесни податоци дека лежеле на непристапни планински места, и другите македонски средновековни градови — Просек, чии остатоци и денес ги наоѓаме кај Демир Капија, па и Прилеп и многу други, биле опкружени со сидишта и претставувале одбранбена тврдина, која го бранела предградието, околните селски населби, патиштата, клисурите и слично од страна на надворешните завојувачи и ограбувачи. Податокот, пак, од Теофилакт Охридски дека Охрид имал богат пазар, а и оној од Идризи дека во него се одвивала опширна трговија, даваат можност да се утврди и тоа дека и македонските средновековни градови, слично како и другите балкански и европски градови, биле покрај одбранбени тврдини, т.е. војнички центри истовремено и средишта на занаетчиски операции и трговска размена. Меѓутоа, и покрај многуте сличности, не може да се каже дека развитокот на македонските средновековни градови течел со исто темпо како тој во другите европски земји, зашто италијанските градови, на пример, како видовме, уште од VIII век почнале да се развиваат како политичко-економски центри на Италија. Македонските средновековни градови, како и тие од поголемиот дел на Балканскиот Полуостров, дури од крајот на XI век, кога за време на Првата крстоносна војна биле потесно сврзани со западноепровските градови, ги опфатил процесот на побрз економски развиток.

А. КЕРАМИДЧИЕВ

РАДОВИШКАТА КОТЛИНА— РЕЗУЛТАТИ ОД АРХЕОЛОШКОТО РЕКОГНОСЦИРАЊЕ

Радовиш и неговиот општински атар имаат многувековна и бурна историја и претставуваат голем интерес за археолошките и историските испитувања. Најстарите жители на овој крај биле Пеонците, големо илирско племе во Македонија, кое често се споменува од старите автори. По неговата плодородна котлина крстареле македонските фаланги на Филип II и Александар Велики, а подоцна и римските и византиските легии. Словените го населиле овој крај во текот на VI—VII век и го промениле етничкиот состав на населението, воедно и текот на неговата историја. И неговата средновековна историја е полна со бурни настани (инвазии на Печенези, Узи, Кумани, Латини, Турци и други), но тие не биле во состојба да го променат текот на историјата, што го наложија македонските Словени.

Но историјата на Радовишкиот крај, особено претсловенската не е испитана. Некои периоди од неговиот општествен, стопански и културен развој останаа наполно празни и ги очекуваат своите испитувачи. Во последно време се постави почетокот на испитува-

њето на овој крај со објавениот научен труд на М. Панов¹⁾, во кој се интерпретираат проблеми од поновата историја.

Во оваа студија си поставивме за задача да ги изложиме нашите резултати од изведеното археолошко рекогносцирање низ Радовишката котлина во 1968 година. Тоа се резултати од испитувањето на површинските наоди-остатоци од стари материјални култури, што се среќаваат на старите наоѓалишта (населби, градишта, некрополи, цркви и друго). Воедно правиме и анализа на сите извори што се во врска со овој крај, кои во поголемиот дел се нејасни и полни со противречности.

Уште во првите векови на историското време територијата на Источна Македонија, од Осогово до Беласица и од Вардар до Струма, била населена со илирското племе Пеонци, за кое старите автори, Грци и Римјани, ни оставија многу податоци. Пеонците во текот на IV век пред н. ера успеале да формираат и своја државна организација, подобно на македонската, на чело на која стоеле базилевси (кралеви), што се познати од нивните монети.

За време на Филип II и Александар Велики, кога македонската држава се проширила на север, пеонските области попаднале под власта на Македонците, а од времето на Антигон Гонатас тие биле третираны како македонска територија. Така поимот Пеонија го изгубил своето етничко значење и постанал само географски поим — топоним за една македонска област.

И по доаѓањето на Римјаните во Македонија (167 г. пред н.е.) пеонските области биле приклучени во провинцијата Македонија. Во неа, покрај грчкото културно влијание што почнало три века порано, се вовеле и закрепиле културата и јазикот на новите завојувачи од Италија. Настанале големи промени во политичката, стопанската и културната структура на Македонија, растеле нејзините градски центри и брзо се развивале робовладетелските односи.

Во стручната литература не постојат податоци за Радовиш и неговиот општински атар за неговата претсловенска и ранословенска историја, како што немаме ни за други области во Македонија. Старите автори оставија доста податоци за племињата, кои живееле на теренот на нашата Република, меѓутоа, тие не ги фиксираат нивните граници, како што е случајот со Доберите, Астраите и други. И до денес не се знае ништо за наоѓалиштата на голем број македонски градови, особено во источните делови на нашата Република. И поновите интерпретатори не се на јасно по многу проблеми од античната археологија и историја на нашите краишта.

Радовишката котлина е затворена од сите страни со високи планини и само од југ е отворена и поврзана со струмичката рамнина, со која формира поголема географска целина. Од север преку теснините на Пилав Тепе водела една важна патна сообраќајница, која претставувала природна врска со населбите од долината на

¹⁾ М. Панов, Радовиш, Зборник на Филозофскиот факултет, Скопје, кн. 9, 1956, стр. 165—193.

Брегалница и Овчеполието. Овој пат бил од големо значење, бидејќи водел и на југ кон долината на Струма и градот Амфиполис на Егејското Море. Едно отклонение од него имало во правец на запад кон долината на Вардар преку с. Костурино. Следователно радовишката котлина како и таа на Струмичко создавале една географска особена целина која и во античко време, како и денес, имала единствен етнички и културен облик.

Најстарите жители на радовишкиот и струмичкиот крај биле пеонските племиња Добери и Астраи, чии имиња ги добиле и нивните главни центри. Но треба веднаш да додадеме, дека изворите на старите автори во врска со нивните градови и граници, не се доволно јасни. Археолошки ископувања не се изведени таму, така што оваа област е поставена на отворени претпоставки. Меѓутоа, епиграфскиот материјал, иако е оскуден засега, има најблиски аналогии со долината на Вардар и Овчеполието. И денешната географска терминологија не дава доволно податоци за да се бараат допирни лингвистички точки со имињата на населбите, познати од старите автори и тоа поради промената на топонимите од Турците. Така го промениле своето име голем број населби и географски објекти (реки, планини) со турски имиња.

Ако се осврнеме критички кон податоците на старите автори и на претпоставките искажани во поново време и да ги земеме како основа податоците главно на Тукидид²⁾, Страбон³⁾ и Плини⁴⁾ градот Добер треба да се наоѓал во Струмичкото Поле. Најверојатни наоѓалишта за оваа античка населба, на кои се откриени остатоци од предримски материјални култури и воедно имаат извесна етимолошка сличност на имињата, се во околината на с. Дрвош и Доброшинци.

Историчарот Тукидид (V век пред н.е.), од кој потекнуваат и најстарите извори за македонските градови, го споменува градот Добер и истоименото племе. Опишувајќи го походот на тракискиот цар Ситалк против Македонија, кој се одиграл во 429 година пред н. ера, тој зборува и за движењето на тракиската војска, кое се вршело по ненаселената планина Керкина, односно по граничната линија меѓу Пеонци, Синти и Меди. Ситалк потоа упаднал во пеонскиот град Добер, од каде го продолжил патот против македонските градови Идомене, Гортинија, Аталанта и Европ.⁵⁾

Во горните вести на Тукидид под планината Керкина не треба да се подразбира Беласица (што некои прифаќаат), туку планинскиот крај на Огражден и јужните Малешевски планини. И од други автори унаваме дека тракиското племе Синти ги населувало долините на средна и долна Струма. Беласица најповеќе одговара

2) Thuk. II, 98, 1—2.

3) Strabo, VII, frg. 36; Ф. Папазоглу, Македонски градови у римско доба, Скопје 1957. стр. 251.

4) Plin. IV, 35.

5) Thuk. II, 98—100.

за тврда гранична линија меѓу Македонија и Пеонија во времето на Тукидид. Следователно Ситалковиот поход против Македонија станал од Струма и се одвивал по денешниот пат Благоевград—Делчево—Берово—Струмица, што во последно време прифатил и Б. Геров.⁶⁾

Базирајќи се на податоците на Тукидид и непознавајќи ги добро теренските прилики на ова подрачје Милер, Лик⁷⁾, Хонигман⁸⁾ и други го поставуваат градот Добер кај денешниот Дојран, а не во струмичката долина. Тие испуштаат еден многу значаен елемент од изворите на стариот автор, дека „Ситалковата војска се движела по ненаселената планина Керкина пред да стигне во пеонскиот град Добер“.

Но има уште еден јак елемент, кој зборува против лоцирањето на Добер кај Дојран, што споменатите автори не го земаат во предвид. Од Тукидидовото излагање не може да се види дека Добер (ако се наоѓал кај Дојран) бил вклучен во македонската држава, додека областите на југ од Беласица, како и долината на Вардар вклучена меѓу Марвинци, Валандово и Миравци, се наоѓале во македонски раце.

И Киперт прифаќа дека планината Керкина не треба да се идентификува со Беласица, туку со Малешевските планини и го локализира Добер кај Радовиш.⁹⁾ Меѓутоа, како и Ф. Папазоглу¹⁰⁾ укажува дека Добер се наоѓал во I-та а не во II-та македонска област, кога Римјаните ја поделиле Македонија на четири области (II век пред н. ера). Следователно Киперт го поставува Добер многу на север во струмичката долина. И И. Венедиков, кој се бавел со проучувањето на Источна Македонија, го прифатил лоцирањето на Добер во Струмичко, а пак Г. Кацаров ја третира целата долина, по која тече Понтос (Струмичка река) како пеонска област а не како област на траките Синти.¹¹⁾

Најпосле Б. Геров, во својата книга „Проучувања на западните тракиски области во римско време“ истапи со една сосем нова претпоставка и го локализира Добер во близината на Валандово, макар да ја идентификувал планината Керкина со Огражден¹²⁾, која се наоѓа северно од струмичкото поле. Но едно вакво поставување на Добер кај Валандово не е прифатливо, бидејќи се наоѓа во близината на реката Вардар и до македонскиот град Идомене, чие наоѓалиште најпосле е откриено кај с. Марвинци (локалитет Исар).

6) Б. Геров, Проучувања върху западнотракийските земи през римско време, Годишник на Филозофскиот факултет, София 1961, стр. 163.

7) K. O. Müller, Die Makedonen, str. 19; Leake, III, 467.

8) Honigmann, Ad Hier. 639,4.

9) Kiepert, FOA XVII; спореди со Ф. Папазоглу, о. ц. 250.

10) F. Papazoglu, о. с. str. 250.

11) Г. Кацаров, Пеонија, стр. 5.

12) Б. Геров, о. ц. стр. 163—164.

Од друга страна треба да истакнеме дека малата долина на Вардар, што е вклучена меѓу селата Марвинци, Миравци и Валандово природно претставувала најтесна територија на градот Идомене, од која егзистирало нејзиното население. Следователно немало услови за опстанок на друга градска населба толку блиску до Идомене. Античките автори се категорични по овој проблем и не го поставуваат Добер во вардарската долина. Ако се прифати планината Огражден за Керкина, кое мислиме дека најповеќе одговара со податоците на Тукидид како и на теренските прилики, тогаш градот Добер треба да се постави во струмичко а не на друго место, што го прифатила и Ф. Папазоглу.¹³⁾

Што се однесува до позицијата на еден друг пеонски град — Астраион и на областа, во која живеело истоименото племе Астраи, тој е тесно поврзан со проблемот на Добер поради кое се наложи да го изложиме погоре. Бидејќи, и до денес не се посочени јаки аргументи во врска со лоцирањето на Добер и Астраион за кое постојат разни претпоставки, сметаме дека овој проблем треба да се разгледа и од други аспекти за да се дојде до сигурни заклучоци. Имено, базирајќи се на резултатите од досегашните рекогносцирања на локалитетите со предримски материјални култури и земајќи ги во предвид теренските прилики на подрачјето, за најприфатлива ја сметаме претпоставката дека пеонскиот град Добер се наоѓал во струмичко и тоа кај с. Доброшинци или Дрвош. Во прилог на тоа мислење е и етимолошката сличност на имињата со името Добер.

Во таков случај и позицијата на градот Астраион може приближно да се утврди врз основа на податоците на Плиније¹⁴⁾, Птолемеј¹⁵⁾ и Ст. Византиски. Како соседно племе на Доберите е племето Астраите, кои како што споменува и Хиерокле, ја населувале областа северно од нив, односно во радовиската котлина.

За прв пат градот Астраион се споменува од Ливије¹⁶⁾ во врска со убиството на Персеовиот брат Деметрије извршено во 181 година пред н.е., по налог на неговиот татко Филип V, од каде узнаваме дека овој град се наоѓал во Пеонија. За неговото постоење се зборува и во теордохата на Делфи, во која се споменуваат и други градови во Македонија.

Некои научници го идентификуваат Астраион со Струмица, поаѓајќи од претпоставката дека Добер се наоѓал кај Дојран.¹⁷⁾ Тука треба да се спомене и Лик¹⁸⁾, кој смета дека постои некоја етимолошка врска и сличност на името Астраион со името на Стру-

13) Ф. Папазоглу, о. ц. стр. 251.

14) Plin. IV, 35.

15) Ptol. III, 12, 24—25; Спор. Ф. Папазоглу, о. ц. стр. 253.

16) Liv. XL, 24.3.

17) Müller i Leake и други го локализираат Добер кај Дојран базирајќи се на етимолошката сличност на овие имиња.

18) Leake, III, 466.

мица. Но како што е истакнато и погоре дека Добер не се наоѓал јужно од Беласица, така и Астраион не треба да се поставува кај Струмица, туку северно од неа.

Стариот пат, кој од долината на Брегалница водел на југ поминувал низ клисурата на Пилав Тепе и ја прекосувал радовишката котлина по западната страна, покрај денешните села Дамјан, Воиславци, Калуѓерица и понатаму водел кон Струмица. Од него и денес се зачувани остатоци на многу места. Треба да се истакне и тоа дека поголемите и позначајните наоѓалишта (со предримски и римски материјални култури) се откриени и евидентирани на западната страна на оваа долина, што го покажува и правецот на патот.

Друга индикација за трасата на стариот пат се и могилиците, кои претставуваат некрополи од пеонско време. Тие главно се распоредени на подрачјето на селата Дамјан, Инево и Сулдурци. Освен тоа и поголемиот број римски и рановизантиски градишта се откриени на западната страна на долината, во претпланините на Смрдеш. Скоро сите села, што се расположени на западната страна имаат по едно или две антички утврдени населби (градишта).

На источната страна на радовишката долина се откриени наоѓалишта со предримски материјални култури само на едно место (с. Ораовица) и само две градишта. Следователно и на оваа страна се забележува континуиран населбен живот, иако толку не интензивен како на западната страна.

Ако се прифати претпоставката дека во радовишката котлина се наоѓале населбите на пеонското племе Астраи, што по наше мислење е најприфатливо, тогаш останува да се побара на кое место во неа приближно се наоѓал главниот центар на племето Астраион. Во денешната географска терминологија, која има потцртан словенски карактер, се забележува големо влијание на турски имиња што настанале по XV век. Исто така, извесен број имиња на населби и други топоними се наложиле под влијанието на религијата и црковната традиција. Така што денешните топоними не ни пружаат можност за да се бараат допирни етимолошки точки со името на градот Астраион. Единствено останува само остатоците на материјалните култури од предримските наоѓалишта, како докази за решавањето на овој тежок проблем.

Од археолошките рекогносцирања, што се изведени во последните години стана јасно дека едно значајно наоѓалиште со предримски култури се наоѓало на ридот Пилав Тепе и близу до с. Дамјан. На подрачјето меѓу Пилав Тепе и селата Дамјан, Инево и Сулдурци се откриени локалитети со праисториски (железодобски и халштатски) материјални култури, покрај тие од подоцнежните епохи — римска и средновековна.

Треба да се сложиме со фактот дека археолошките наоѓалишта во околината на с. Дамјан индицираат за постоењето на една позначајна предримска и римска населба, која претставува особен интерес за проучувања. Таа имала градски карактер и одговара

најповеќе за локализирањето на градот Астрадаон, главен град на Астрадаите. Таму се откриени остатоци од халштатска материјална култура, слична на таа од Радања (Штипско) и неколку пеонски могили.¹⁹⁾ За егзистирањето на населбата и во хеленистичко, доцноримско и византиско време говорат бројните остатоци од материјалните култури, што се откриени досега (некрополи, керамика, мозаик, надгробни споменици). Освен тоа постојат материјални докази за постоење на развиена рударска дејност во римско време во околината на Пилав Тепе и с. Дамјан (рударски јами, жгури, рударски предмети).

Што се однесува до географската терминологија, односно имињата на денешните села и месностите во нивниот атар, таа во поголемиот дел има македонско потекло и карактер. Некои од **топонимите** ја зачувале својата стара форма, што е индиција дека настанале уште пред настанувањето на Словените во Македонија. Но има и извесен број топоними кои се од турско потекло и тие се наложиле од Турците од XV век наваму.

Како и другите народи така и Турците, кога пристапиле кон промена на топонимите, во повеќето случаи вршеле буквален превод на затечените стари имиња на населбите и месностите. Интересен е случајот дека некои села, во кои имало турско население, не го промениле македонското име (Бучим, Тополница и други), што е индиција дека колонизацијата таму настанала не во првите векови по доаѓањето на Турците, туку подоцна, најверојатно, во текот на XVII—XVIII век. Напротив има некои села во кои не е евидентно турското население, но носат турски имиња. Од 50-те села на радовишката општина една третина имаат турски имиња, што индиција за значително население од турски колонисти.

Имињата на населбите и на географските објекти, кои имаат македонско потекло потекнуваат и настанале по VII век, кога било завршено населувањето на Словените во Македонија. Главно тие се во врска со најзабележителните белези што се среќаваат на географските објекти. Некои од нив се во врска со конфигурацијата и особините на теренот, каде се лоцирани (Вратница, Бучим), други пак се изведени од разните видови на флората и фауната што се среќавала во нивната околина, како Липовиќ, Ораовица, Габревци, Тополница и други. Извесен број имиња на села се поврзани со култовите, религијата и црковната традиција (Злеово, Дамјан, Калуѓерица и други).

Најстар топоним во радовишката котлина е името на селото Јаргулица. Ова име е во тесна врска со најстарите жители на овој крај — Пеонците и потекнува од името — Аргос, кое е евидентно на епиграфските споменици во Македонија. Со ова име е позната една градска населба во околината на с. Градско²⁰⁾,

19) М. — Д. Гарашанин, Археолошке белешки са рекогносцирања у Источној Македонији, Зборник на Штипскиот народен музеј I, стр. 70.

20) Н. Вулиќ, Споменик САН ХСVIII бр. 363.

како и еден друг град во Егејска Македонија — Аргос Орестикон (Костурско). И во штипската општина постои село со името Аргулица, што секако е идентично со тоа на с. Јаргулица.

Покрај топонимите од словенското и турското потекло во радовишката котлина се зачувани мал број имиња, кои се од грчко, латино-влашко и друго потекло, што говори за влијанието на други етнички групи, кои некогаш живееле во овој крај. Тука треба да споменеме и за топонимот — Готен, кој го носи еден висок планински рид во околината на с. Злеово. Името Готен е во тесна врска со старото племе Готи, од кое и потекнува. За одбележување е дека ова име се зачувало и до денес без да претрпи никакви промени, макар што поминале скоро 17 века откако се наложило. Како се знае од историските извори во средината на III век Готите навлегле во Македонија, ги разбиле римските легии и опустошиле многу македонски градови. Така останале и до денес некои етници и други имиња од ова племе по нашите краишта.

Од посетените и регистрираните локалитети, кои се избројуваат на 52, само мал број имаат остатоци од праисториски материјални култури и тие се расположени на подрачјето на Пилав Тепе. Дамјан, Инево и Сулдурци. Овие наоѓалишта се наоѓаат главно покрај патиштата, клисурите и реките и покажуваат дека населениот живот во радовишката котлина започнал уште во праисториското време. Тој се одвивал континуирано и во подоцнежните временски периоди. Сличноста на керамичните садови, што се откриени во овој крај, со тие од Повардарието и од Брегалничкиот базен, зборува за тесните економски и културни врски што постоеле меѓу овие подрачја на Македонија.

Доцна-античкото време, како се очекувало, е застапено со поголемиот број од регистрираните археолошки наоѓалишта. Некои од нив се простираат на поголем простор и можат да се третираат како градски населби, додека другите претставуваат мали *vici* или *villae rusticae*. Површинските наоди на овие наоѓалишта се главно фрагменти од керамични садови од римски формат, како и многу остатоци од градежен материјал. Според кажувањето на селаните често се доаѓа до откривање на големи питоси, како и на извесен број римски и рановизантиски монети.

И фортификациониот систем, кој бил изграден во доцна-античкото време од Римјаните и Византијците против продорите на северните народи, претставува интерес за проучување. Досега, на посетениот терен во радовишката котлина, се регистрирани 10 градишта (утврдени населби), кои биле во состојба да обезбедат сигурна заштита на населението од 30-тина мали населби. За таа цел се користени високи и неприступачни ридови на западната и источната страна на радовишкото поле.

Средните векови се застапени со извесен број населби, некрополи и цркви во рушевини. Некои од нив се простираат на поголем простор, на чија површина се зачувани многу материјални

остатоци. Временски период период, на кој му припаѓаат овие наоѓалишта, е доцното средновековие, односно XIV—XVII век.

Ваква е импресијата, што ни ја оставија изворите на старите автори како и резултатите од археолошкото рекогносцирање за развојот на праисториските, античките и средновековните наоѓалишта во радовишката котлина. Како и другите области во Македонија, така и радовишкиот крај е богат со археолошки наоѓалишта и споменици на старата материјална култура. Поради тоа се наложува да се изведат поопсежни испитувања на неговата стара историја. Во оваа студија не се опфатени наоѓалиштата од планинското подрачје на оваа општина, кои остануваат неиспитани.

К. ПЕТРОВ

650 ГОДИНИ ГРАДЕЖНА И УМЕТНИЧКА ИСТОРИЈА НА ЛУВР

Надвор од секое сомневање е фактот дека значењето на Париз беше условено со неговото растење, што ја определи и неговата улога како управен центар на целата земја. Ова средиште на римската провинција Галија и покрај варварското разурнување во 280 година н. е. го продолжи својот развиток и натаму во ранохристијанскиот период и подоцна под владеењето на краловите од меровиншката, каролиншката и капетиншката династија. Околностите на борбата на француските кралови со другите самостојни француски војводства беа причина за градење на одбранбени ѕидови околу Париз во XII век. И токму при фортификацирањето на Париз е подигната и најстарата градба на Лувр, што е одамна урната, но чии доградувања и изменувања траат низ целиот период од XV до XIX век.

Се смета дека стариот Лувр е изграден околу 1200-тината година од кралот Филип Август како тврдина, што требала да го брани Париз на најнесигурното место во тогашните бедеми и заземала само една четвртина простор од денешниот Квадратен двор. Во оваа тврдина бил сместен војниот арсенал и кралските вредности, додека кралот и дворјаните останале во Пале д'ла Сите, на поголемиот сенски остров во зградата крај тогашната и сега зачуваната црква Сент Шапел.

Во ваква состојба остана Лувр сè до XIV век кога го загуби значението на тврдина, затоа што градските фортификации во тоа време беа многу проширени така што Лувр остана внатре сред бедемите. Тогаш во средината на XIV век кралот Шарл V ја адаптира тврдината создавајќи од неа дворец за живеење. Меѓутоа, во долгиот период од едно столетие и пол, сè до 1527 година во Лувр немаше никакви големи градежни промени,